

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Факультет історії та філософії

Кафедра археології та етнології України

Д и п л о м н а р о б о т а

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

на тему: **«Вироби з органічних матеріалів в господарстві та
культурі ранньоземлеробських суспільств
Північно-Західного Причорномор'я»**

**«Organic artefacts in economy and culture of the early farming communities
of the North-Western Pontic Area»**

Виконала: студентка денної форми навчання
спеціальності 032 Історія та археологія
Негруца Діана Сергіївна

Керівник к.і.н., доц. Кіусак Д.В. _____

Рецензент к.і.н., ст.н.с. Охотніков С.Б.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ ____ від _____ 2020 р.

Захищено на засіданні ЕК № 1

протокол № ____ від _____ 2020 р.

Оцінка _____/_____/_____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувач кафедри

Голова ЕК

(підпис)

Сминтина О.В.
(прізвище, ініціали)

(підпис)

Гребцова І.С.
(прізвище, ініціали)

Одеса – 2020

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. Теорія та історія вивчення, методи і джерела	7
Розділ 2. Палеогеографія регіону вивчення	11
2.1. Геоморфологія регіону.	11
2.2. Клімат.	14
Розділ 3. Ранні землероби епохи неоліту.....	20
3.1. Вироби з органічних матеріалів буго-дністровської культури.	20
3.2. Вироби з органічних матеріалів культури Кріш.....	37
3.3. Вироби з органічних матеріалів культури лінійно-стрічкової кераміки.	43
Розділ 4. Ранні землероби епохи енеоліту	48
4.1. Вироби з органічних матеріалів трипільської культури.	48
Висновки	55
Список джерел та літератури.....	57

ВСТУП

Первісна техніка – захопливий розділ історії первісного суспільства. Широкий діапазон завдань вирішувався засобами, які нам сьогодні видаються примітивними, насправді ж можливими лише завдяки винятковій майстерності та ерудиції давньої людини. Ріг – унікальний за своїми властивостями природний матеріал, рано знайшов своє місце в технології первісності. Зокрема, окрему роль відігравали рогові знаряддя з перфорацією, які попри свою морфологічну подібність, виготовлялися в різних технологіях та слугували розмаїттю функцій від палеоліту до початку доби металу. Кістка – це природний матеріал, який гнучкий та міцний водночас. Притаманне неолітичним та енеолітичним культурам різноманіття кістяного інвентарю знайшло своє використання в ткацтві як шила та проколки, в рибальстві як риболовні гачки та складові частини до гарпуна, в обробці шкіри та обробки поверхні посуду як лошила тощо. Цікавим є використання кістяних матеріалів в якості кочедиків в плетенні сітей та циновок. І, традиційно, як і в багатьох інших культурах не обійшлося без використання кістки при створенні прикрас.

Наукова актуальність полягає в тому, що такі культури як буго-дністровська, культура лінійно-стрічкової кераміки, культура Кріш та трипільська культура, зробили свій внесок у розвиток знарядь праці, вдосконалювали їхні форми та сприяли більш масовому використанню вже наче старих матеріалів від яких наче годі було чекати чогось нового в технологічному плані. Також, зокрема вироби з органічних матеріалів потребують більш ретельного вивчення виробів з органічних матеріалів, тому що їх функціональне призначення не є однозначним.

На сьогодні дослідження виготовлення виробів з органічних матеріалів ранньоземлеробськими племенами, та вирішення ряду вузьких питань, які на перший погляд стосуються лише неолітичних та енеолітичних культур, насправді є складовою частиною дослідження більш глобальних процесів і

явищ, таких як життєзабезпечення, формування харчової бази, сировинних ресурсів та дослідження видової розмаїтості тварин в цей період.

Систематизація знарядь з цього матеріалу в повній мірі не сформована, тому поки що не встановлена класифікаційна номенклатура для стійких серій знарядь і не простежені зміни їх в часі.

Мета: встановлення місця виробів з органічних матеріалів в економічній та суспільній сферах життя ранньоземлеробських суспільств Північно-Західного Причорномор'я.

Завдання:

- 1) визначити сфери використання інвентарю з рогу, кістки та ікл;
- 2) визначити територіальний розподіл поселень ранньоземлеробських суспільств зі значною кількістю виробів з органічних матеріалів;
- 3) визначити видову приналежність тварин з кісток яких виготовлялися ті чи інші знаряддя;
- 4) визначити, які кліматичні особливості були в Північно-Західному Причорномор'ї в неоліті та енеоліті;
- 5) визначення культурно-регіональної приналежності до тої чи іншої групи;
- 6) дослідити призначення знарядь та їх специфіку;
- 7) характеристика виробів з органічних матеріалів неолітичних та енеолітичних поселень.

Об'єктом дослідження є історія розвитку знарядь праці людини в широкому сенсі.

Предмет дослідження вироби з органічних матеріалів, їх технологічні властивості та їх місце серед інвентарю з інших матеріалів.

Хронологічні межі представлені епохами неоліту та енеоліту, які приблизно охоплюють середина VII – IV тис. до н. е.

Територіальні межі охоплюють Північно-Західне Причорномор'я у його сучасному географічному розумінні: від ріки Прут на заході до р. Південний Буг на сході. Південною межею виступає берег Чорного моря, а північною – межа південних відрогів Подільської та Молдавської височин.

Методи дослідження: в залежності від поставлених завдань використовувались такі методи дослідження як: аналіз, абстрагування, синтез, опис, класифікація та типологізація, а також використовувалися історичний, статистичний, історико-порівняльний та метод структурного аналізу. Але основним методом використаним в даній роботі є типологічний. Вироби з органічних матеріалів систематизовано за їх морфологією та зроблені висновки про сталість морфологічних ознак в межах значних відрізків передісторії.

Огляд опрацьованих джерел та літератури: дослідження неолітичних культур України почалося вже після Другої світової війни. В. М. Даниленко є першим дослідником, який в кінці 60-х рр. опублікував свої висновки щодо зародження, розвитку, періодизації культур епохи неоліту [16]. Також він зробив невеликий огляд матеріалів буго-дністровської культури, які він отримав в результаті розкопок поселень на Південному Бузі. Археолог В. І. Маркевич досліджував буго-дністровську культуру на р. Дністер. В 1974 р. він опублікував свою монографію «Буго-днестровская культура на территории Молдавии» [26]. Нині цю культуру досліджує Д. Л. Гаскевич [14].

Перше вагоме дослідження культури лінійно-стрічкової кераміки написала О. В. Ларіна [25]. Також цю культуру в нинішній час досліджує археолог Д. В. Кіусак [21; 22].

Сучасними дослідниками культури Кріш є В. О. Дергачов та О. В. Ларіна, саме вони написали монографію «Памятники культуры Криш Молдовы (с каталогом)» [15]. В цій праці дано аналіз розкопок поселень, опис матеріалу, досліджено призначення виробів з органічних речовин.

Щодо дослідження енеолітичних культур, а саме Трипілля-Кукутень, то одним з перших провідних фахівців в цій області була Т. С. Пассек, вона

більше 20 років очолювала експедицію АН СРСР, яка досліджувала пам'ятки Молдови [1-7]. Вона однією з перших здійснила спробу періодизації трипільської культури та класифікації кераміки.

Серед сучасних дослідників трипільської культури особливо продуктивним виявилось опрацювання робіт М. Ю. Відейка [30; 13], Н. Б. Бурдо [11; 12], Д. В. Кіосака [21; 22], Г. О. Пашкевич [30].

Структура роботи: обумовлена метою та завданнями дослідження. Вона складається з вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг роботи складає 61 сторінку.

Дана структура сформована для оптимального вирішення поставлених в науковій роботі завдань.

ВИСНОВКИ

Маючи в достатній інформації, яка стосується теми використання виробів з органічних матеріалів було проведено роботу по її систематизації, аналізу і виведенню зі всього дослідженого певних висновків. Керуючись поставленою заздалегідь метою та завданнями була пророблена робота по ряду пунктів плану.

Протягом VI-IV тис. до н.е. Пруто-Дністровським регіоном просувався на схід фронт (порубіжжя) між осілими ранніми землеробами та рухливим населенням. В ході тривалого співіснування групи населення різного походження могли вступати у взаємодію з багатьох приводів. Зазвичай, подібного типу контакти вивчаються за "імпортами" кераміки та прикрас. Проте, технології обробки органічних матеріалів також володіють значним евристичним потенціалом для вивчення таких взаємодій.

Будь-який інвентар має свої сфери використання в яких якнайкраще проявляється його функціональність. Тому завдання по пошуку такої ключової для даного інвентарю сфери є цілком закономірним. В першу чергу це напрями використання, де даний матеріал, вироби з кістки, з рогу, з ікл, був одним з основних матеріалів наряду з іншими, або навіть такими, які важко замінити якимись аналогічними речами виготовленими з інших матеріалів. Цікавим є те, що за допомогою рогових мотик можна дослідити землеробський характер притаманний тій чи іншій культурі, але звісно, це не є однозначно, так як мотики використовувалися також в якості знарядь, наприклад, для викопування коренів.

Що ж варто зазначити стосовно вирішення наступних завдань? В результаті роботи з літературою та аналізу отриманої інформації проявилися слабкі місця тієї форми у якій було поставлене завдання стосовно визначення функціонального призначення знарядь. Очевидним, стало ускладнення його

через неможливість роботи з матеріалами вживу, які ми використовували в роботі для опису виробів.

Однак очевидним є достатня кількість матеріалу з таких поселень як Сороки (I, II, III), Денчень I, Флорешть I, Сабатинівка, Луки Врублевецька, Березівська ГЕС та Бернашівка, які цілком заслужили статусу центрів кістко- та рогообробної справи. Такий висновок повстає, як на основі кількості кістяного інвентарю за чисельністю, так і в співвідношенні цієї чисельності з часткою інвентарю виготовленого з інших матеріалів, виявленого на цих поселеннях.

Технологічний процес початковою фазою завжди має добір сировини. В результаті аналізу всієї дослідженої інформації стосовно джерел матеріалу для виробництва знарядь з органічних матеріалів однозначною є перевага кісток великої рогатої худоби, однак на окремих поселеннях перевага на боці диких тварин. Наче просте завдання вирішення якого надає нам відповідь на ряд запитань, ставить ще більше цих запитань, але вже нових і зовсім іншого характеру ставить. Чи є ця перевага результатом більшої технологічної придатності, чи зумовлена масовістю матеріалу (що в свою чергу зумовлюється кількістю даного виду в стаді)? Можливо це напрям подальших наукових пошуків.

Щодо рогів, то переважно використовувалися роги північного оленя та косулі. Тут варто зазначити, що функції кожного окремого виробу з рогу мають встановлюватися конкретно, трасологічним методом, а роздуми про його призначення виключно з загально-морфологічних міркувань, здебільшого, виявляються з часом помилковими, це саме стосується й кістки. Ікла найчастіше використовували саме диких кабанів.

Набір виробів з органічних матеріалів, таких як мотики, кайла, ретушери тощо, поєднує групи населення різного походження – як носіїв балкано-дунайського неоліту (культури Кріш, лінійно-стрічкової кераміки, Трипілля), так і місцеве автохтонне рухливе населення (людей буго-дністровської культури). Ця технологічна єдність, скоріш за все, відображає значний ступінь

взаємодії та взаємопроникнення населення відмінних спільнот. Ще мешканці культури Кріш в середині VI тис. до н.е. вступили в жваву взаємодію зі своїми сучасниками – буго-дністровцями. Меншою виглядає інтенсивність взаємодії на етапі поширення КЛСК в регіоні. Ранньотрипільська експансія, натомість, пов'язана з новим сплеском запозичень та контактів. По цьому постає цілком енеолітична система обробки органічних матеріалів характерна для розвинутого Трипілля – Кукутені А-В.

Таким чином, технологія виробів з органічних матеріалів в передісторії має значний евристичний потенціал як історичне джерело. Виявлення артефактів виготовлених в синкретичних технологічних традиціях дозволяє пролити світло на природу та масштаб міжкультурних контактів в діяхронній перспективі.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

а. Джерела

1. Пассек, Т. С., 1956. Отчет о работе Молдавской экспедиции за 1956 г. Архів НМІМ, №24/505.
2. Пассек, Т. С., 1957а. Отчет о работах Молдавской экспедиции в 1957 г. Архів НМІМ, №30/384.
3. Пассек, Т. С., 1958а. Отчет о работах Молдавской экспедиции в 1958 г. Архів НМІМ, №36/390.
4. Пассек, Т. С., 1959. Отчет о работах Молдавской экспедиции Института археологии АН СССР в 1959 г. Архів НМІМ, №397.
5. Пассек, Т. С., 1960а. Отчет о работах Молдавской экспедиции за 1960 г. Архів НМІМ, №51/509.
6. Пассек, Т. С., 1961с. Отчет о работах Молдавской экспедиции в 1961 г. Архів НМІМ, №53/508.
7. Пассек, Т. С., 1964. Отчет о работах Молдавской археологической экспедиции в 1964 году. НА ІА НАНУ, 1964/47.
8. Черныш, Е. К., 1956. Отчет о работе трипольского отряда Днестровской археологической экспедиции за 1952 г. НА ІА НАНУ, 1956/31.
9. Черныш, Е. К., 1960. Отчет о работе на территории УССР Молдавской экспедиции ИА АН СССР в 1960 г. НА ІА НАНУ. 1960/40.

б. Література

10. Бибииков С. Н. Раннетрипольское поселение Лука-Врублевецкая на Днестре: К истории ранних земледел.-скотовод. племен на юго-востоке Европы : Изд-во АН СССР, 1953. 460 с.
11. Бурдо Н. Б. Зброя племен Трипілля-Кукутені // Військово-історичний альманах, 2002. №2. С. 64-69.
12. Бурдо, Н. Б., Полищук Л.Ю. Трипольская культура. Древние культуры Северо-Западного Причерноморья (к 95-летию Национальной

академии наук Украины) / Бруяко И.В., Самойлова Т.Л. (отв. ред.), Одесса: СМІЛ. 2013. С. 43-84.

13. Відейко М. Ю. Трипільська цивілізація: 2-ге вид. К.: Академперіодика, 2003. С. 184.

14. Гаскевич Д. Л. Матеріали буго-дністровської неолітичної культури долини Дністра в межах України // Археологія і давня історія України. 2018. Вип. 3 (28). С. 22-38.

15. Дергачев В. А., Ларина О. В. Памятники культуры Криш Молдовы (с каталогом). Кишинэу: Tipografia Centrala, 2015. 504 с.

16. Даниленко В. Н. Неолит Украины: главы древней истории Юго-Восточной Европы / ред. Н. Я. Мерперт. К. : Наук. думка, 1969. 260 с.

17. Добровольский А. Поселение трипольской культуры в с. Сабатиновка на Южном Буге // Материалы по археологии Северо-Западного Причерноморья. Одесса, 2015. Выпуск 13. С. 270-283.

18. Енциклопедія трипільської цивілізації / Бурдо Н. Б., Відейко М. Ю. «під. ред.», Дергачов В. О., Дудкін В. П., Журавльов О. П., Індутний В. В., Квітницький М. В., Ключко В. І., Кочкін І. Т., Овчинников Е. В., Пашкевич Г. О., Петрун В. Ф., Пічкур Є. В., Платонов С. М., Поліщук Л. Ю., Риндіна Н. В., Тарута С. О., Ткачук Т. М., Хорошилов Г. А., Цвек О. В., Шаповалов Г. І., Шиянова Г. В., Якубенко О. О. Київ : ТОВ “Укрполіграфмедіа”, 2004. Т. 1. 703 с.

19. Збеневич В. Г. Ранний этап трипольской культуры на территории Украины / отв. ред. В. А. Круц. К. : Наук. думка, 1989. 224 с.

20. Иванова С. В., Киосак Д. В., Виноградова Е. И. Модели жизнедеятельности населения Северо-Западного Причерноморья и климатические аномалии (6200—2000 лет до н.э.) // Stratum plus. 2011. № 2. С. 101–140.

21. Киосак Д. В., Олейник А., Синельников А., Новые материалы первого Сабатиновского поселения // Лукомор'я. 2012. №4.

22. Кіосак Д. В., Пересунчак О.С., Литвинчук Ю.М. Кам'яне-Завалля 1 - трипільське поселення етапу В1 на півночі Одещини // Древнее Причерноморье / Ред. И.В. Немченко. Одесса: ФОП Фридман, 2013. С. 295-299.
23. Коробкова Г. Ф. Хозяйственные комплексы ранних земледельческо-скотоводческих обществ юга СССР. Ленинград: Наука, 1987. 323 с.
24. Котова Н. С. Неолитизация Украины. Луганск: Шлях. 2002. 268 с.
25. Ларина О.В. Культура линейно-ленточной керамики Пруто-Днестровского региона. Stratum plus. 1999. №2. С. 10–140.
26. Маркевич В. И. Буго-днестровская культура на территории Молдавии. / под ред. д.и.н. В.М. Массона. «Штиинца». Кишинев. 1974. 175 с.
27. Иванова С. В., Кіосак Д. В., Виноградова Е. И. Модели жизнедеятельности населения Северо-Западного Причерноморья и климатические аномалии (6200—2000 лет до н.э.) // Stratum plus. 2011. № 2. С. 101–140.
28. Панковський В. Б. Кістяна і рогова індустрії доби пізньої бронзи в Північному Причорномор'ї : автореф. дис. канд. істор. Наук : 07.00.04. Київ, 2012. 17 с.
29. Пассек Т. Периодизация Трипольских поселений (III-II тысячелетие до н.э.) // Материалы и исследования по археологии СССР, Москва, 1949. № 10. 246 с.
30. Пашкевич, Г. О., Відейко М. Ю. Рільництво племен трипільської культури. НАН України, Інститут археології, Київ : Об'єднання громадян Товариство "Коло-Ра", 2006. 144 с.
31. Сапожников И. В., Полищук Л. Ю. Новые материалы трипольской культуры Буго-Днестровского междуречья // Вестник

черноморской ассоциации археологов и любителей древности 1, 1990. С. 15-26.

32. Семенов С. А. Технология древнейших производств: мезолит-энеолит. Л. : Наука. Ленинградское отделение, 1983. 249 с.

33. Сорокин А. С. Сырьевые стратегии в практике палеометала. URL:

https://www.academia.edu/9350811/Raw_Materials_Strategies_in_Paleolithic_Practice (дата звернення: 12.03.2020 р.).

34. Спиридонова Е. А., Алешинская А. С. 1999. Периодизация неолита-энеолита Европейской России по данным палинологического анализа. РА (1), 23—33.

35. Телегін Д. Я. Середньостогівська культура епохи міді. / відповід. ред. О. Г. Шапошникова. К. : Наук. думка, 1973. 172 с.